

СУЧАСНИЙ ДИСКУРС ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Порубіжжя століть і роки першого десятиліття стали надзвичайно серйозним випробуванням для тих галузей науки, які вважають дослідження релігійних конфліктів своєю компетенцією, – передовсім для соціології релігії та конфліктології. Останні були вимушені визнати, що класична конфліктологічна традиція, на якій вони базували свої теоретичні розвідки, практично втратила свої евристичні можливості. Ці галузі постали перед настійною необхідністю вироблення нових парадигм, причому множинних, життєздатних і конкуруючих, здатних пояснити і описати не просто – користаючи заяложений вислів – «зростання ролі релігійного чинника в міжнародних подіях», але зростання впливу саме релігійних конфліктів на соціальні системи різного рівня (від локальних соціумів до культурно-цивілізаційних субреалів). Відтак предметом широких релігієзнавчих дискусій стають доволі болючі проблеми: як відійти від стереотипів у методологічному аналізі сучасних процесів трансформації релігії в цілому та глобальної (регіональних) систем міжрелігійних відносин; які теоретичні й методологічні засоби уможливають нові підходи до пізнання релігійних конфліктів і, головне, принципів управління ними; як запобігти швидкому застаріванню й евристичному «знесенню» понятійного апарату; в якій спосіб загальмувати темп, з яким знання втрачає свою актуальність, тощо. Як наслідок, сучасний дискурс конфліктології релігії формується, серед іншого, появою та апробуванням нових напрямів дослідження релігійних конфліктів, а також радикальним осучасненням традиційних підходів. Аналіз та освоєння досвіду пошуків і напрацювань зарубіжної науки є не просто актуальним, але перетворюється на умову повноцінного розвитку вітчизняного релігієзнавства, увиразнює співпадання або, навпаки, розбіжність пізнавальних шляхів, які торуються різними науковими співтовариствами.

Предметом дослідження є новаційні підходи у дискурсі дослідження релігійних конфліктів. **Метою** пропонованої статті є стислий аналітичний огляд актуальних зарубіжних підходів до аналізу природи, специфіки, принципів урегулювання релігійних конфліктів, формування нових дослідницьких парадигм у конфліктологічній та релігієзнавчій науці.

Основний зміст статті. Огляд значного масиву джерел, переважно зарубіжних, свідчить про те, що дослідницький інтерес до проблематики релігійних конфліктів (та відповідного методологічного інструментарію) постійно посилюється. Можна доволі чітко окреслити ті ключові тренди у сфері суспільно-релігійних процесів початку XXI ст., до вивчення яких найбільше привернута увага конфліктологів. А саме:

- процеси десекуляризації й загострення відносин «між релігією і секулярною культурою», а також їх зв'язок із відтворенням і загостренням конфліктів, як традиційних, так і нетрадиційних для певного суспільства;
- стрімке поширення ідеологій релігійно-фундаменталістського штибу та їх
- протиборство зі світськими та помірковано-релігійними ідеологіями;
- зміна локальних і глобального релігійного і культурного ландшафту та вплив цих
- змін на просторові, часові, динамічні параметри релігійних конфліктів;
- вплив міграційних процесів різного масштабу на зміну релігійних ідентичностей,
- процеси інтеграції й дезінтеграції релігійних спільнот та соціальні конфлікти;
- глобальна тенденція зростання прихильників двох релігій – християнства та
- ісламу, її вплив на кількісні та якісні ознаки мусульмано-християнських конфліктів;
- зміст і спрямованість сучасних геополітичних процесів за умови
- конфліктогенного впливу релігійного чинника;
- вивчення ролі релігійної мотивації у соціально-політичних конфліктах і масових рухах, технологій маніпулювання релігійними почуттями вірян для досягнення поточних політичних цілей;
- дослідження змісту, форм, закономірностей відтворення і поширення
- релігійного екстремізму.

Складається стійке враження, що головний шлях для пошуку нових ідей і концепцій пролягає переважно через міждисциплінарні дослідження, однак базою для таких досліджень стають, на відміну від попередніх десятиліть, не філософія, соціологія, психологія, політологія, навіть не дисципліни релігієзнавчого комплексу, а ті галузі й теорії, які мало залучалися (або не залучалися взагалі) до аналізу релігійних конфліктів. Серед них найпопулярніші – економічна теорія, теорія управління, математика, соціальна антропологія, прогностика, глобалістика, прикладний і системний аналіз, теорія ризиків, теорія інформації, соціоніка, комп'ютерні науки тощо. Зворотнім боком актуалізованого наукового інтересу стає де-ідеологізація і де-аксіологізація концептуального розмислу навколо феномену релігійних конфліктів за умов зміщення, розмивання критеріїв істинності (коли головним критерієм стає довіра до авторитетів і експертів, а теоретичні розвідки набувають вигляду сукупності множинних інтерпретацій).

Утвердження плюральності підходів, принципів, методологічних установок і формування нових парадигм у царині конфліктолого-релігієзнавчих досліджень важко піддається узагальненню, тим паче в межах

невеличкої статті. Нижче вкажемо лише на ті підходи, які знайшли помітне число прихильників серед зарубіжних науковців і утвердилися як стратегічні дослідницькі завдання.

По-перше, застосування раціоналістично-економічної парадигми до вивчення релігії в цілому і релігійних конфліктів зокрема, адаптація сучасних економіко-статистичних моделей до аналізу конфліктогенності релігійного середовища.

По-друге, перехід до комплексного системно-прогностичного аналізу сучасних релігійних процесів (і конфліктів зокрема) у глобальному світі. Серед відомих розвідок в цій галузі вкажемо на тенденцію до релігієзнавчого освоєння синергетичної парадигми (дослідження релігійних процесів як таких, що відбуваються в умовах безперервно ускладнюваного соціуму, нелінійного розвитку соціальних процесів, невизначеності напрямків соціальних змін, самоорганізації соціальних і релігійних ситуацій тощо).

По-третє, спеціалізовані політологічні й правові дослідження впливу релігійного чинника на процеси модернізації й неомодернізації сучасних держав. Насамперед, політико-правові аспекти впливу релігійних конфліктів на модифікацію інститутів держави і громадянського суспільства, зокрема – способи інституціоналізації медіаторської практики (посередництва у розв'язанні релігійних конфліктів) на локальному й міжнародному рівнях.

По-четверте, застосування інформаційно-наукової системно-аналітичної парадигми, згідно якої релігійні конфлікти розглядаються як константна проблема функціонуючого соціуму (за аналогією зі складними проблемами, що породжені функціонуванням технічних, природних, інформаційних та ін. систем), а відтак потребують ретельного покрокового врегулювання, постають як об'єкти алгоритмізації, вироблення стратегії реалізації багатоетапного процесу. Робочим інструментарієм дослідників стають методи моделювання, системного аналізу, теорія прийняття рішень, методика прогнозів і ризиків.

Розглянемо нижче докладніше лише деякі з цих підходів.

Перший з них привертає до себе увагу завдяки широкому утвердженню в західній науці, позиціонуванням себе як альтернативної парадигми щодо комплексу секуляризаційних теорій кін. ХХ – поч. ХХІ століття. Ця теоретична модель отримала поширення ще у 90-ті роки м.ст. серед дослідників Західної Європи та Північної Америки, була обґрунтована американськими соціологами Р.Фінком, Р.Старком, У.Бейнбріджем, Л.Айаннаконе і увійшла у науковий дискурс під назвою «*теорія раціонального вибору (ТРВ)*».²⁵⁴ Сьогодні на її основі створені нові теоретичні побудови, у

²⁵⁴ Нагадаємо, що автори ТРВ ґрунтували свої міркування на постулаті, що фундаментальним чинником людського існування є прагнення до задоволення найрізноманітніших потреб, заради чого індивід розтрачує свої фізичні, інтелектуальні, духовні ресурси. При цьому виникає стійке очікування певного зиску, віддяки (reward) за вкладені зусилля (investment). Відтак засоби для досягнення мети

тому числі «ринкова теорія релігії», «раціонально-економічна теорія релігії», «теорія релігійної активності», «постліберальна теорія релігії» тощо. Чи не найбільшої популярності набрала «ринкова теорія релігії», яка тлумачить вибір релігії як раціональний вчинок («клієнтське споживання товару») і описує розмаїття релігійних ідей і деномінацій в термінах ринкової конкуренції, товарообігу, попиту і пропозиції, ціни і якості тощо.

Творці класичної і особливо неокласичних версій ТРВ у намаганні пояснити багатоманіття сучасних релігійних феноменів вдаються до складного синтезу економічних і соціологічних концепцій, політологічних, правових і психологічних напрацювань, аби запропонувати нову методологічну модель здатну: 1) пояснити причини істотних розбіжностей між територіями, де немає релігійного плюралізму і тими, де присутні релігійний вибір і конкуренція; 2) дати інтерпретацію сучасних процесів секуляризації й десекуляризації; 3) вивести деяку низку закономірностей, які пояснюють зростаючу поліконфесійність, новотворення конфесій, форм релігійності, видів релігійних практик; 4) розкрити природу і причини відтворення релігійних протистоянь навіть у розвинутих суспільствах. Отже, нова теоретична парадигма не пропонує замінити прогнози «кризи» або «краху» релігії не менш неймовірним археофутуристичним прогнозом про її розквіт та вивищення. Її завдання в іншому: дати обґрунтоване пояснення фактам зростаючої релігійної диверсифікації у сучасну добу.

Нова парадигма виходить з того, що релігія – це *не опіум, а амфетамін*.²⁵⁵ Вона надихала середньовічні повстання селян і ремісників; масові бунти серед тубільців Африки і Північної Америки проти європейського вторгнення; відіграла головну мобілізуючу роль в етнорелігійних конфліктах у Східній Європі кінця ХХ ст.; живила ескалацію бурхливих політичних процесів у мусульманських країнах. Володіючи потужною енергетичною й мобілізуючою силою, релігія і надалі житиме різні форми соціальної активності, у тому числі й конфліктної.

Отже, дерегулювання релігії і зростання конкуренції конфесій буде тільки *стимулювати релігійну активність*. Разом з тим – і, на наш погляд, цей висновок прибічників ТРВ заслуговує особливої уваги – стихійний,

---

людина обирає осмислено, раціонально, враховуючи оте співвідношення можливих витрат і очікуваного зиску. Засаднича ідея раціонального вибору з метою максимізації прибутку та зменшення втрат обстоюється як універсальна і застосовна до будь-яких аспектів людської поведінки (економічної діяльності, культурного споживання, політичного чи релігійного вибору, морального вчинку тощо).

²⁵⁵ Амфетамін – психоактивна речовина, стимулятор центральної нервової системи, структурно подібний до адреналіну й норадреналіну. Використовувався (у т.ч. у професійних військових підрозділах) як засіб подолання втоми, сонливості, стимулятор енергії і сили, уважності й концентрації. Відоме марксове порівняння релігії з опіумом акцентує суттєво інакші – знеболювальні, дурманливі, галюциногенні – властивості опіуму.

іраціональний характер релігійних рухів взагалі (і релігійних конфліктів зокрема) сьогодні значно перебільшений. В сучасному світі феномен релігійної активності насправді має раціональну основу – релігійні підстави людських дій, релігійні рішення або «релігійний вибір» є переважно раціональними та інструментальними (і за характером, і за механізмом виникнення, і за керованістю їх перебігу), спрямовані на те, щоб максимізувати прибуток і звести до мінімуму витрати.

Як і варто було очікувати, ці висновки гостро критиковані за те, що релігія і максимізація прибутку – несумісні між собою поняття. На користь прихильників ТРВ, зазначимо, що поняття «прибутку», «зиску» звільняється тут від суто економічного змісту і набуває значно ширшого тлумачення (може означати і духовне просвітлення, втішення, моральне очищення, нові комунікації, альтруїстичні вчинки, тощо). Що стосується релігійних конфліктів, то раціональний вибір суб'єктами конфліктної моделі поведінки (на відміну від ухилення, поступок, компромісу) може бути ґрунтованим на різних типах зиску – від виборення своїх прав до успішної піар-кампанії, від бажаного впливу на політичні події до реалізації комерційних інтересів. Інша річ, що цей раціональний вибір нерідко здійснюваний не пересічними учасниками релігійних конфліктів, а зацікавленими особами – маніпуляторами і підбурювачами зіткнень. Останні, лишаючись зазвичай анонімними особами чи групами, набули нових можливостей маскувати своє втручання, завдяки сучасним знеособленим технологіям, використанню Інтернет-ресурсів як засобів маніпуляції масами. Таким чином, в межах означеної парадигми були висунуті на обговорення проблеми раціоналізації природи релігійних конфліктів у сучасну добу, на противагу стереотиповим уявленням щодо їх стихійного, іраціонального характеру.

Традиційно на адресу ТРВ закидають невинуваті претензії на універсальну методологію соціально-гуманітарного знання; поступове звуження від концептуальності до спеціального методу і навіть до дослідницької техніки; оперування не «реальним поведінковим матеріалом», а припущеннями щодо преференцій суб'єктів; антиісторизм, «негуманність» та «асоціальність». Але це зовсім не означає його евристичної безпорадності. Зміщення в його межах дослідницької уваги до колективних суб'єктів, зокрема до поведінки малих груп зі значним потенціалом соціального шантажу, стійкою груповою ідентичністю та дисципліною, виробленою тактикою і стратегією поведінки, орієнтацією на культ ефективності зусиль, а також спроби раціонально-об'єктивної оцінки «технологічності» функціонування релігії в сучасному світі – дає підстави очікувати нових цікавих ідей і висновків. Спостерігаємо, як у сучасному дискурсі утверджується термін «релігійна технологія», де на шкалі цінностей соціальний успіх розташований вище за духовні сенси; а дегуманізація й прагматизація релігії осмислюється як одна із тенденцій, що супроводжує прагнення релігійних суб'єктів до успішної адаптивності у відкритих секуляризованих суспільствах.

Другий підхід, який вважаємо вартим спеціального розгляду через його маловідомість у вітчизняних релігієзнавчих колах, розвивається за кордоном під абстрактною назвою «*теорія релігійних конфліктів (ТРК)*» і базується на міждисциплінарних дослідженнях, інтегруючи здобутки економічної теорії, математичного моделювання, статистики, соціології релігії. В межах цієї теорії, що увібрала досвід побудови економіко-статистичних моделей міжгрупової поляризації суспільств (Дж.-М. Естебан, Д.Рей, М.Вольфсон), обґрунтовується доцільність введення та методика обчислення цілої низки нових показників (індексів), які дозволяють спрогнозувати ймовірність виникнення і динаміку релігійних конфліктів у певних країнах та міру їх впливу на процеси соціального розвитку (М.Рейнал-Кверол, Ж.Монтальво, П.Кольєр, А.Гоффлер та ін.).²⁵⁶ Підсумком колективних зусиль є введення у широкий вжиток таких змінних як «індекс конфесійної фрагментації», «індекс етнолінгвістичної фрагментації», «індекс релігійної поляризації», «індекс релігійної напруги», «індекс релігійної конфліктності», «індекс релігійної фракціоналізації» тощо, а також відповідного математичного апарату і методик визначення динаміки релігійних конфліктів (потенційного зростання/згасання). При цьому, прогнозування ймовірної змінності релігійної напруги розглядається не як самоцінне завдання, а як складова частина соціально-економічного аналізу процесів економічного зростання/стагнації цілих субрегіонів (насамперед відсталих постколоніальних країн Африканського континенту – т. зв. «африканської трагедії зростання»); генезису потенційної небезпеки етнічних конфліктів, політичної нестабільності, громадянської війни тощо.

Взагалі, проблеми економічного зростання, його причин, рушіїв, механізмів, які завжди були на вістрі уваги зарубіжних науковців, в останні десятиліття набули незвичної багатоаспектності, принципово нових вимірів. Долаючи традицію, в річищі якої економічна література зосереджувалася переважно на ролі суто економічних чинників розвитку (і вкрай рідко брала до уваги політичні детермінанти, демографічні закономірності, соціокультурні фактори), сучасні розмисли спрямовані на дослідження чинників позаекономічних, у т.ч. етнічних, расових, релігійних. Релігія, отже, перетворилася на об'єкт спеціалізованого макроекономічного аналізу, а поліконфесійність враховується як важливий показник економічної стабільності. Ізраїль, Індія, Нігерія, Судан, Ефіопія та інші країни стали першими «полігонами» для випробування нових методик аналізу, у т.ч. обчислення «індексу релігійної конфліктності» (IRC, «index of religious conflict») як складника комплексного аналізу макроекономічних перспектив цих країн. Згодом під дослідження потрапили 138 країн світу.

²⁵⁶ Див. наприклад: Reynal-Querol M. and Montalvo J. G. A Theory of Religious Conflict and its Effect on Growth. – Editor: Instituto Valenciano de Investigaciones Económicas. – First Edition May 2000. – P. 3-26.

Основою обчислення індексів у відповідних країнах є бази даних про конфесійну структуру та релігійну ідентичність населення, сформовані шляхом загальнонаціональних опитувань. Наприклад, «індекс релігійної конфліктності» (IRC) обчислюваний за складною формулою, дорівнює одиниці у випадку монорелігійності суспільства і прямує до нуля в умовах активної взаємодії і співпраці різних конфесій. Чим ближчим є пропорційний обсяг релігійних груп, які перебувають у напружених відносинах, – тим вищий IRC (наприклад, в країні, де існують три конкуруючі релігії, розподілені в пропорції 0,45 : 0,45 : 0,1 – індекс буде вищим, ніж за пропорції 0,33 : 0,33 : 0,34 або ж 0,85 : 0,15 : 0). Було б цікавим, на нашу думку, застосувати напрацьований зарубіжними колегами досвід для аналізу релігійної ситуації в Україні на предмет латентного і явного конфліктогенного потенціалу.

Дослідження тривають і включають такі референтні групи: іудеї, християни, мусульмани, буддисти, індуїсти, даоси, конфуціанці, сповідники китайських релігій, бахаї (як виразний приклад синкретичних неорелігій), анімістичні релігії (йдеться про традиційні вірування «малих примітивних колективів», ґрунтовані на магії, які перебувають під загрозою прозелітизму з боку великих релігій), інші релігії та не-релігії (групи, які не ідентифікують себе з жодною релігійною спільністю). При описанні релігійного середовища в різних регіонах вводяться за потребою додаткові показники.²⁵⁷

В цілому ж дослідження довели чітку кореляцію між показниками економічного зростання (спаду, стагнації) і рівнем релігійної конфліктності. Серед причин відстежені: 1) неефективне, з економічної точки зору, використання ресурсів (людських сил, часу, зусиль, які відриваються від виробництва і витрачаються на зіткнення, напади, війни); 2) порушення комунікації і взаємодії між різними соціальними групами у поляризованому суспільстві, яке перешкоджає поширенню ідей, технологій, інновацій, руйнує виробничі зв'язки; 3) погіршення інвестиційного клімату в умовах громадянської нестабільності.

²⁵⁷ Наприклад, для африканських країн враховується, що «анімістичні» суспільні колективи – досить закриті групи, з міцною ідентичністю, де релігія заміняє всі інші соціальні домінанти, а магія вважається головним інструментом впливу на світ. Саме це обумовлює значні відмінності між носіями автентичних культів: захист своїх вірувань – не стільки питання віри, але умова збереження всього їх соціального осередку, способу життя і «контролю за світом». Як правило, існування значної кількості настільки розбіжних малих груп утруднює спілкування і взаємодію між ними: поняття «релігійного діалогу» чи міжрелігійної взаємодії тут просто «не працюють». Емпірично доведено, що чим більшою є частка таких анімістичних колективів, тим важче встановлюється комунікація між ними, а відтак повільніше розвивається країна. Тож у випадку двох країн, які мають однакову кількість населення, але різний відсоток анімістів – там, де присутність анімістичних груп вища, зростає й «індекс напруги». З огляду на це, для аналізу даного регіону вводиться додаткова змінна – «індекс анімістичного розмаїття» (AD, «animist diverstity»).

Ще один напрям сучасних досліджень – *конфліктолого-практичний* – цікавий для нас тим, що втілює практично-прикладну спрямованість наукових розвідок. Міжконфесійні відносини розглядаються сьогодні як такі, що перейшли у розряд стратегічних геополітичних проблем, розв'язання яких потребує спільних зусиль світової спільноти. Підстав для такого висновку вистачає. У сучасну добу для релігійних конфліктів стає притаманним не просто вибуховий, а спровоковано-вибуховий (назвемо це «квазі-вибуховий») характер виникнення; штучна мобілізація масових релігійних почуттів та маніпуляція ними; зростаючий рівень жорстокості дій учасників і організаторів, використання насильницьких засобів і способів ведення боротьби; тенденція до швидкої ескалації поза межі локального вогнища; професіоналізація дій (висока ступінь організації, продуманої тактики і стратегії дій, технічної оснащеності); зростаюча мілітаризація (все більша вагомість терористичних і військових дій)²⁵⁸; інтернаціоналізація (втягнення у внутрішні конфесійні конфлікти зовнішніх акторів, серед яких зарубіжні земляцтва, політичні і фінансові центри, міжнародні структури, дипломатичні служби та ін.). Висновок авторитетів і експертів все більше нагадує імперативність вироку – поляризація за релігійною ознакою в усіх конфліктних регіонах не тільки збережеться, але й посилиться загроза виникнення нових широкомасштабних конфліктів на релігійному ґрунті. Разом із поступовим перерозподілом віруючого населення і формуванням нової георелігійної структури світу, соціологічні дослідження фіксують стале зростання ксенофобних орієнтацій серед населення розвинутих країн. Передумови релігійних конфліктів наявні практично в кожному регіоні з поліетнічним і поліконфесійним складом населення, причому своїми власними зусиллями конфесії не здатні залагодити виникаючі між ними протиріччя чи забезпечити стабільний розвиток взаємин. Понад те, західне суспільство зіткнулося з новою «генерацією» численних релігійних конфліктів – конфлікти на релігійному ґрунті у трудових колективах, освітніх і медичних закладах, між релігійним меншинами і більшинами тощо.

Перелік триваючих гострих релігійних конфліктів включає нині 24 пункти (країни або регіони): Афганістан, Боснія, Кот д-Івуар, Кіпр, Індія, Індонезія, Ірак, Кашмір, Курдистан, Македонія, Косово, Середній Схід, Нігерія, Північна Ірландія, Пакистан, Філіппіни, Чечня, Сомалі, Південна

---

²⁵⁸ Наприклад, за даними Center of Defense Information, в останньому десятилітті у світі тривало 15 крупних збройних конфліктів, причиною яких був, серед іншого, і релігійний чинник. За оцінками дослідницького інституту World Watch Institute, щорічно збройні конфлікти забирають до 300 тис. життів, від 65 до 90 % яких – це мирні цивільні мешканці (для порівняння, у I Світову війну цивільні склали лише 5% втрат).

Африка, Шрі-Ланка, Судан, Таїланд, Тибет, Уганда.²⁵⁹ Відтак предметом спеціального аналізу стає кожен випадок успішних дій, що сприяють деескалації, зменшенню нетолерантності сторін та врегулюванню конфлікту. Успішна конфліктопрактика відстежується, узагальнюється і стає основою для діяльності професійних медіаторських центрів. Нижче спробуємо узагальнити і підсумувати ті здобутки, які подає зарубіжний досвід медіації.

1. Новітні приклади втручання державних структур (а йдеться, перш за все, про уряди мусульманських країн) у захист релігійної свободи, прав людини і попередження релігійної дискримінації розцінені як не дуже вдалі. Таке втручання, хоч і веде до тимчасового зменшення напруги, нормалізації внутрішньої ситуації, але, по суті, є не розв'язанням конфлікту, а переведенням його у латентну площину. Прийняття нових конституцій, офіційне підписання внутрішньодержавних чи міжнародних декларацій та угод не змінює ні історично задавнену ворожнечу, ані вкорінену ментальність, культуру, систему міжетнічних та міжрелігійних відносин. Релігійна свобода не здійснюється під загрозою державного насильства, навіть легітимного; її цінності мусять бути сформовані, виплекані всередині соціуму, в лоні культури – тільки тоді вони ставатимуть реально дієвими конституційними нормами. Світова практика підтверджує: шлях до релігійної толерантності пролягає через розвиток громадянського суспільства (в аспекті мусульманських країн: доки не сформоване громадянське суспільство в усіх його базових аспектах, доти нормалізація міжрелігійних відносин – справа невирішувана).
2. Разом з тим, обширні дослідження (143 країн) свідчать, що дієвим внеском держави у зменшенні релігійної напруги є скасування законів, котрі криміналізують богохульство та відступництво (досі діють у Саудівській Аравії, Шрі-Ланці, Китаї, Кашмірі).²⁶⁰ Підтверджено, що ті країни, які скасували карну відповідальність за відступництво, характеризуються помітно меншим рівнем конфліктності, вищим рівнем базових свобод громадян.
3. Ефективною альтернативою мільйонних інвестицій у державні програми є пошук потенційних посередників-медіаторів всередині релігійних спільнот. Накопичений досвід свідчить, що одними з найефективніших медіаторів є самі релігійні діячі. У зарубіжних розвідках закріпився навіть спеціальний термін – «внутрішні

²⁵⁹ Див.: Berkley Center for Religion, Peace & World Affairs – Knowledge Resources Religion and Conflict Case Studies. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://berkeleycenter.georgetown.edu/resources>.

²⁶⁰ Див.: Examining the Government's Record on Implementing the International Religious Freedom Act // Thomas Farr, June 13, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://berkeleycenter.georgetown.edu/rfp/publications/examining-the-government-s-record-on-implementing-the-international-religious-freedom-act>

релігійні актори» («domestic religious actors»). До того ж, важливим суб'єктом миротворчих зусиль стають саме низові громадські рухи й пересічні священнослужителі, на відміну від релігійно-церковних еліт. Так, в Ліберії рух до громадянської злагоди був очолений віруючими жінками – християнками і мусульманками, чия діяльність сприяла закінченню II Ліберійської громадянської війни (1999-2003).²⁶¹ Чинником громадянського порозуміння і соціального примирення в Анголі (де громадянська війна тривала понад 20 років) та Мозамбіку (понад 15 років), стали представники традиційних корінних вірувань (цілителі, віщуни, чаклуни).²⁶² Відома діяльність священників Римо-Католицької Церкви як посередників між урядом і різними партизанськими та воєнізованими угрупованнями, між правими і лівими організаціями, тощо.

4. Високу ефективність як медіатори релігійних, етнорелігійних, громадянських конфліктів продемонстрували позаурядові міжнародні організації (переважно з релігійною самопрезентацією), котрі ставали авторитетними посередниками, носіями миротворчого впливу, ініціаторами міжрелігійного порозуміння і діалогу. Значно послужила на цій ниві *Громада святого Егідія*, яка налічує близько 50 тис. офіційних членів (чимало неофіційних) і має свої осередки більш, ніж у 70 країнах на 4-х континентах. «Неформальна дипломатія» з усіма суб'єктами конфлікту, безкоштовна гуманітарна допомога, готовність працювати максимально приватно, не привертаючи публічної уваги – все це робить її представників унікальними посередниками і ко-медіаторами (особливо у конфліктах між громадами мусульман і християн). Високо оцінений досвід діяльності *Конференції Європейських Церков (СЕС)* (їй належить, зокрема, ціла низка дієвих мирних ініціатив у Боснії, Сербії під час громадянської війни в Югославії, що доклало свій внесок у припинення геноциду релігійних меншин на Балканах); медіаторські зусилля міжнародної спілки *Лютеранської світової Федерації* (представлена у 78 країнах); вагома роль *Pax Christi*, особливо в напрямі сприяння порозуміння між католиками і мусульманами; а також миротворчої екуменічної організації *The multinational Christian Peacemaking Teams (CPT) organization*, міжнародної конфедерації *Caritas International*, *Міжнародного центру з питань релігії і дипломатії (ICRD)*, тощо. До речі, саме

²⁶¹ Liberia: Religious Leaders, Peacemaking, and the First Liberian Civil War [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://repository.berkeleycenter.georgetown.edu/110811LiberiaFirstCivilWar\[FINAL\].pdf](http://repository.berkeleycenter.georgetown.edu/110811LiberiaFirstCivilWar[FINAL].pdf).

²⁶² Angola and Mozambique: Healing and Social Reintegration [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://repository.berkeleycenter.georgetown.edu/110811MozambiqueAngola\[FINAL\].pdf](http://repository.berkeleycenter.georgetown.edu/110811MozambiqueAngola[FINAL].pdf)

остання з названих міжнародних структур – ICRD – прямо визначає метою своєї діяльності запобігання та врегулювання конфліктів, *невирішуваних засобами традиційної дипломатії*. Саме до таких і віднесені релігійні конфлікти. До унікальних досягнень центру належать систематичні зусилля з підготовки нової генерації політичних і релігійних лідерів зі сформованою установкою до діалогу і володінням спеціальними навичками до миротворчої діяльності. За роки його функціонування були навчені сотні низових релігійних діячів.

Можна виснувати (і це важливо в межах даного огляду), що в умовах повернення «фактора релігії» у міжнародні відносини сформувалася нова галузь міжнародної дипломатії, для якої вже навіть існує відповідна назва – *«faith-based diplomacy»*.²⁶³ Релігійні діячі та рухи, католицькі, протестантські, православні, мусульманські, буддійські організації, оминаючи державні структури, активно беруть на себе функції посередництва, діалогу і примирення, або, принаймні, завдання полегшення страждань населення, втягнутого у конфліктні дії.

Висновки. Посилення інтересу до проблематики релігійних конфліктів в останні два десятиліття на тлі евристичного вичерпання класичної методології обумовило формування нових дослідницьких підходів, теоретичних моделей і парадигм у суспільній думці. Утвердилося доволі виразне коло актуальних проблем і методологічних синтез міждисциплінарного характеру, що визначило специфіку сучасного етапу конфліктолого-релігієзнавчих досліджень. Творче застосування новітніх напрацювань у вітчизняних розвідках відкриває нові і цікаві наукові горизонти, здатні збагатити розвиток вітчизняного релігієзнавства.

А н о т а ц і ї

У статті Алли Арістової «Сучасний дискурс дослідження релігійних конфліктів» на основі огляду зарубіжних джерел узагальнюються та аналізуються новітні підходи до дослідження природи, специфіки, принципів врегулювання релігійних конфліктів, формування нових парадигм у конфліктологічній та релігієзнавчій науках.

Ключові слова: *конфліктологія, медіація, парадигма, релігійний конфлікт.*

В статье Аллы Аристовой «Современный дискурс исследования религиозных конфликтов» на основе обзора зарубежных источников

²⁶³ Див.: Зонова Т.В. Новые проблемы дипломатии (Современные международные отношения и мировая политика) / под ред. А.В. Торкунова. – М.: Просвещение, 2004. – С. 467-494.

обобщаются и анализируются новые подходы к исследованию природы, специфики, принципов урегулирования религиозных конфликтов, формирования новых парадигм в конфликтологической и религиоведческой науках.

Ключевые слова: конфликтология, медиация, парадигма, религиозный конфликт.

The article of Alla Aristova "Modern Discourse of the Studies of Religious Conflicts" based on a review of foreign sources summarizes and analyzes new approaches to the study of nature, specificity of religious conflict and their resolution principles, and also formation of new paradigms in conflictological and religious sciences.

Keywords: Conflictology, Mediation, Paradigm, Religious conflict.

Ірина КЛИМУК (Луцьк)

МІЖКОНФЕСІЙНІ КОНФЛІКТИ ТА ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ ТА ВЗАЄМОВПЛИВИ

Постановка проблеми. Характерною рисою сучасного суспільства є релігійний плюралізм, що постає важливим чинником конкуренції між суб'єктами релігійних відносин, зростання їх впливу один на одного. Українське суспільство ніколи не було моноконфесійним, а тому протиріччя або навіть конфлікти між конфесійними спільнотами завжди існували на його теренах. Насамперед суперечності виникали на основі проблем співіснування носіїв різноконфесійних ідентичностей в суспільстві. У цьому контексті особливої гостроти набували і набувають питання ролі міжконфесійних конфліктів в процесах формування та збереження власної конфесійної ідентичності. Проте варто зазначити й те, що існує можливість зворотнього впливу конфесійної ідентичності на загострення протистоянь у міжконфесійних відносинах.

Актуальним на сьогодні постає питання впливу міжцерковних та міжконфесійних конфліктів на формування, становлення та трансформації релігійних ідентичностей у їх особистісному та спільнотному вияві. Зокрема затребуваним є дослідження впливу конфесійної ідентичності на виникнення та розгортання міжконфесійних конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню міжконфесійних конфліктів в Україні присвячені праці вітчизняних дослідників: А.Арістової, М.Бабія, Т.Гаврилук, В.Єленського, С.Здіорука, А.Колодного, В.Климова,